

Kako su prevodili hrvatski glagoljaši – latinski i hrvatski crkvenoslavenski u dodiru

(Ana Mihaljević. 2020. *Hrvatskoglagoljični tekstovi prevedeni s latinskoga. Sintaktička analiza*. Hrvatska sveučilišna naklada – Staroslavenski institut. Zagreb.)

Hrvatska je paleoslavistika odnedavna bogatija za novu studiju o sintaktičkome ustroju hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika autorice Ane Mihaljević, koja se tom temom, kao primarnim znanstvenim interesom, bavi već dugi niz godina. Pritom valja istaknuti da se autoričina znanstvena kompetencija za dvije filologije, latinsku i paleoslavističku, pokazuje kao dragocjen i upravo nužan preduvjet za proučavanje hrvatskoglagoljičnih tekstova. Razlog je tomu jezična slojevitost tekstova koja zahtijeva metodološku preciznost: uz sintaktičke značajke starocrkvenoslavenskoga jezika s jedne strane i elemente govornoga idioma (ponajprije čakavskoga narječja) s druge strane, u tim je tekstovima potrebno identificirati i one sintaktičke strukture koje su posljedica utjecaja grčkih ili latinskih predložaka. Jedino takav pristup može ponuditi odgovor na ključno pitanje povijesne sintakse: Koje se sintaktičke pojave pripisuju utjecaju drugih jezičnih sustava, a koje se mogu smatrati autohtonim sintaktičkim osobitostima onodobnoga hrvatskog jezika?

O rezultatima istraživanja srednjovjekovnih prijevodnih tekstova i o prevoditeljskoj praksi hrvatskih glagoljaša razgovarali smo s Anom Mihaljević, znanstvenom suradnicom u Staroslavenskome institutu i autoricom knjige *Hrvatskoglagoljični tekstovi prevedeni s latinskoga*.

HJ: Prethodna su istraživanja hrvatskoglagoljičnih tekstova utvrdila i grčki i latinski utjecaj na njihov sintaktički ustroj, no Vaša analiza prvi put pruža detaljnu i cjelovitu sliku o zastupljenosti latinskih sintaktičkih modela u prijevodnim tekstovima hrvatskih glagoljaša. Je li na hrvatsku redakciju crkvenoslavenskoga jezika latinski imao veći utjecaj nego grčki?

Latinski je jezik na hrvatski crkvenoslavenski jezik utjecao na više načina. On je izrazito utjecao na jezik tekstova koji su izravno prevedeni s njega jer prevoditelji često, vjerojatno djelomično i zbog straha da će promijeniti sveti tekst, prevode izrazito vjerno, ali je utjecao i na tekstove koji su izvorno prevedeni s grčkoga, ali su naknadno prilagođivani prema latinskome tekstu. Utjecaj je latinskoga na hrvatski crkvenoslavenski veći nego na druge redakcije crkvenoslavenskoga jezika u kojima je vidljiv izraziti utjecaj grčkoga jer je hrvatski kulturni prostor pripadao u tzv. *Slavia Romana*, tj. pripadao je rimskomu obredu, za razliku od istočnih redakcija kao što su makedonsko-bugarska, srpska, istočnooslavenska (ruska) i rumunjska, koje su pripadale tzv. *Slavia orthodoxa*, tj. istočnomu obredu, u kojima je grčki utjecaj vidljiviji.

HJ: Možete li nam ukratko predstaviti korpus tekstova koje ste analizirali – iz kojih su stoljeća i kojim žanrovima pripadaju?

Glavni je kriterij u izboru tekstova bio da je za njih utvrđeno da su prevedeni s latinskoga, a tekstovi koji su prilagođeni prema latinskome uglavnom se nisu uzimali u obzir. Nažalost, zasad ne postoji računalno pretraživ korpus, pa je korpus činilo nekoliko cjelovitih tekstova te niz primjera iz građe za *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, koji se izrađuje u Staroslavenskome institutu. Korpus uključuje apokrifne tekstove, hagiografije, biblijske knjige, brevijarske službe i odabrane homilije. Budući da građa za rječnik uključuje tekstove od 11./12. do 17. st., primjeri koji se nalaze u tekstu iz tih su stoljeća, a većina je primjera iz razdoblja od 14. do 16. st.

HJ: U uvodnome dijelu ističete da glagoljaši prevode s jednoga književnog jezika na drugi, od kojih im nijedan nije materinski. Kako ta okolnost, odnosno status tih dvaju jezika utječe na jezik prijevoda?

Danas u prevođenju velikom većinom prevladava situacija da je najmanje jedan od dvaju jezika koji su uključeni u proces prevođenja prevoditelju materinski, a rekla bih da je to najčešće jezik na koji se prevodi. Budući da je pri prevođenju s latinskoga na hrvatski crkvenoslavenski riječ o dvama književnim jezicima, prevoditeljima je takvo prevođenje dodatan izazov. Osobito je izazovno prevoditi na jezik koji je blizak njihovu materinskomu jeziku. Zbog toga su prevoditelji, često možda i nesvjesno, pod utjecajem i toga trećeg jezika – u ovome slučaju hrvatskoga. Osim što njihov materinski jezik utječe na prijevod, često je u prijevodu vidljivo da prevoditelj, s obzirom na to da barata dvama stranim jezicima, ne razumije najbolje tekst. Od teksta se do teksta tako mogu promatrati razlike u prevoditeljevoj jezičnoj i stilskoj umješnosti.

HJ: Iz analize korpusa proizlazi da su sintaktički kalkovi prema latinskome potvrđeni i onda kad se prijevodna ekvivalencija mogla postići i odgovarajućim hrvatskim crkvenoslavenskim sintaktičkim modelima. Kako to tumačite?

U našim je tekstovima vidljiva izrazita sklonost prevoditelja da ostane što vjerniji izvorniku. Osobito je to vidljivo u biblijskim tekstovima. Takvu je sklonost lako razumjeti. Zamislite npr. da ste prevoditelj s engleskoga, a na stol dobijete velikana kao što je Shakespeare, ili ste prevoditelj s talijanskoga, a na stolu vam se nađe Dante ili Petrarca. Kad je riječ o iznimno cijenjenim autorima ili iznimno cijenjenim tekstovima, a osobito kad je riječ o tekstovima koji govore o Bogu i božanskome, prevoditelj je i danas nesklon odstupiti od izvornika u strahu da će što pokvariti, promijeniti vjersku istinu i slično. Što je prevođenje doslovnije, to je veći i utjecaj na sintaksu prijevoda i to se više pojavljuju strukture koje doslovno zrcale strukture izvornika.

HJ: Vaše se istraživanje temelji ponajprije na metodološkim polazištima dodirnoga jezikoslovlja i teorije prevođenja, no spominjete da je u podlozi rada i pojam iz teorije procesiranja rečenica i parsiranja koji se odnosi na učinak sintaktičkoga pobuđivanja.

U istraživanjima o učinku sintaktičkoga pobuđivanja dokazano je da će ispitanik vjerojatnije proizvesti oblik sličan rečenici koju je prethodno čuo ili pročitao. Najčešće

se istraživala pojava pasiva i uporaba prijedložnoga dativa u engleskome. Prevodeći, prevoditelj je pod utjecajem određene strukture na jeziku s kojega prevodi i veća je vjerojatnost da će je prevesti istovrijednom strukturom ako je to u jeziku na koji prevodi moguće iako možda postoje i drugi načini prevođenja. Tako se u mnogim slučajevima kao prijevod latinskoga pojavljuju istovrijedne strukture iako postoji više načina na koji bi se određeno značenje moglo prenijeti, neka možda i prirodnija u jeziku na koji se prevodi.

HJ: Rezultati Vašega istraživanja upućuju na zaključak da kalkovi prema latinskome nisu u potpunosti potisnuli autohtone sintaktičke značajke, ponajprije u slučajevima kad se neka struktura nije mogla prilagoditi sintaktičkomu ustroju hrvatskoga crkvenoslavenskog jezika. Možete li izdvojiti neke primjere?

U analizi su najzanimljiviji bili slučajevi u kojima se u latinskome pojavljuju oblici koji nemaju oblik koji im je istovrijedan jer su to slučajevi u kojima prevoditelji nisu mogli posegnuti za istovrijednom strukturom s obzirom na to da ona ne postoji, nego su morali smisliti kako takve oblike prevesti. U takvim su slučajevima i najveće razlike od teksta do teksta. Primjeri su oblika koji ne postoje u hrvatskome crkvenoslavenskom gerundi i gerundivi, participi futura, pasivni infinitivi, infinitivi futura i perfekta, konjunktivi i sl. U tim se slučajevima katkad prevoditelji udaljavaju od izvorne strukture i odabiru one strukture kojima se najbolje prenosi izvorno značenje, ali katkad se zbog oponašanja latinske strukture mijenja izvorno značenje rečenice. Zanimljivo je u nekim slučajevima promatrati i kako je prevoditelj pogrešno shvatio rečenicu ili kako u složeniju latinsku strukturu zapravo upisuje svoje tumačenje.

HJ: Na koje bi teme i sadržaje, prema Vašemu mišljenju, trebalo usmjeriti buduća istraživanja hrvatskoglagoljičnih tekstova?

U Staroslavenskome institutu i u Znanstvenome centru izvrsnosti za hrvatsko glagoljaštvo trenutačno su u tijeku mnoga važna istraživanja. S jedne se strane intenzivno izrađuje *Rječnik crkvenoslavenskoga jezika hrvatske redakcije*, koji je dosad objavljen do slova *i*, a koji uvelike olakšava znanstveni rad i istraživanja i hrvatskoga crkvenoslavenskoga, ali i ranijih faza hrvatskoga jezika. U tijeku su pripreme transliteracija važnih hrvatskoglagoljičnih brevijara i misala – *Brevijara Vida Omišljanina*, *I. beramskog brevijara*, dvaju beramskih misala i *Prvotiska*, uz koje nastaju i jezične studije. Kolege iz Instituta proučavaju i zborničke tekstove i *Misal kneza Novaka*. Još su mnoge jezične, osobito sintaktičke pojave, koje nisu iscrpno istražene, a i niz je tekstova kojima nije utvrđen predložak. To su sve područja vrijedna pozornosti. S druge strane mislim da je iznimno važno posvetiti se i popularizaciji glagoljice kao važne sastavnice hrvatskoga identiteta te smo u Institutu stoga usmjereni i na razvoj popularizacijskih aktivnosti – u pripremi je znanstveno-popularna knjižica *Glagoljica za znatiželjne*, čije je skraćeno izdanje nedavno bilo dostupno na mreži, objavljujemo glagoljičnu riječ mjeseca i mnoge zanimljive sadržaje na Facebookovoj stranici i sl.

HJ: Uredništvo *Hrvatskoga jezika* zahvaljuje Vam na razgovoru.